

Spis treści

Wstęp (<i>Marian Biskup, Roman Czaja</i>)	9
---	---

Rozdział I

Prusy w starożytności i we wczesnym średniowieczu

Wiesław Długokęcki

1.1. Środowisko geograficzne	25
1.2. Ziemie pruskie w starożytności i w okresie wędrówek ludów	27
1.3. Prusy we wczesnym średniowieczu	33
1.3.1. Granice Prus plemiennych	33
1.3.2. Struktura terytorialna Prus plemiennych	38
1.3.3. Ustrój społeczny	42
1.3.4. Organizacja polityczna i obronna	43
1.3.5. Rozwój gospodarczy Prus we wczesnym średniowieczu	45
1.3.6. Religia, obyczaj, prawo	48

Rozdział II

Władztwo terytorialne (1226–1409) – czas budowy i rozwoju

*Roman Czaja, Wiesław Długokęcki, Marian Dygo,
Sławomir Józwiak, Andrzej Radzimiński, Janusz Tandecki*

2.1. Początki i budowa władztwa zakonu krzyżackiego (1226–1309) (<i>Marian Dygo</i>)	53
2.1.1. Stanowisko prawne Krzyżaków w Prusach	53
2.1.2. Pierwszy okres podboju Prus (1230–1249)	64
2.1.3. Początki administracji zakonnej	72
2.1.4. Społeczne podstawy władzy zakonu niemieckiego	75
2.2. Ekspansja terytorialna i władztwo terytorialne (1249–1309) (<i>Marian Dygo</i>)	79
2.2.1. Rozwój terytorialny	79
2.2.2. Rozbudowa administracji	93
2.2.3. Społeczne podstawy władztwa zakonu krzyżackiego	99
2.3. Władztwo terytorialne wielkich mistrzów (1309–1409)	105
2.3.1. Rozwój terytorialny państwa zakonnego w Prusach (<i>Janusz Tandecki</i>)	105
2.3.2. Polityka zewnętrzna (<i>Janusz Tandecki</i>)	110
2.3.2.1. Stosunki Zakonu z Polską	110
2.3.2.2. Stosunki zakonu krzyżackiego z Litwą	115
2.3.2.3. Polityka hanzeatycka i bałtycka	120
2.3.3. Centralne organy władzy (<i>Sławomir Józwiak</i>)	123
2.3.3.1. Malbork stolicą państwa krzyżackiego w Prusach	123
2.3.3.2. Urząd wielkiego mistrza jako władcy terytorialnego	124
2.3.3.3. Dygnitarze	128
2.3.3.4. Kapituły	129
2.3.3.5. Finansowanie władz centralnych	131

2.3.4.	Podziały administracyjne (<i>Sławomir Józwiak</i>)	132
2.3.4.1.	Rozbudowa i przekształcenia jednostek administracji terytorialnej.	132
2.3.4.2.	Urzędnicy i ich kompetencje	134
2.3.4.3.	Finansowanie administracji terytorialnej	136
2.3.5.	Władza a społeczeństwo (<i>Sławomir Józwiak</i>).	138
2.3.5.1.	Udział społeczeństwa w rządach	138
2.4.	Geneza oraz ukształtowanie się organizacji kościelnej (1206–1409) (<i>Andrzej Radziwiński</i>)	143
2.4.1.	Misja cysterska i próby ustanowienia organizacji diecezjalnej	143
2.4.2.	Powstanie biskupstw i kapituł katedralnych	145
2.4.3.	Organizacja wewnętrzna diecezji w Prusach oraz na Pomorzu Gdańskim	150
2.4.3.1.	Ukształtowanie się kościelnych władztw terytorialnych	150
2.4.3.2.	Rozwój sieci archiprezbiteralnej (dekanalnej) i parafialnej	156
2.4.3.3.	Oficjalaty	163
2.4.3.4.	Organizacja kapituł katedralnych oraz kapituły kolegiackiej w Dobrym Mieście	164
2.4.3.5.	Zakony i klasztory	174
2.5.	Rozwój osadnictwa	177
2.5.1.	Urbanizacja kraju (<i>Roman Czaja</i>).	177
2.5.1.1.	Organizacja lokacji.	177
2.5.1.2.	Kształtowanie się sieci miejskiej	178
2.5.1.2.1.	Ziemia chełmińska	178
2.5.1.2.2.	Prusy właściwe	182
2.5.1.2.3.	Pomorze Gdańskie	190
2.5.1.3.	Przestrzeń miejska	193
2.5.1.4.	Prawo, ustrój, autonomia komunalna	196
2.5.2.	Kolonizacja ziemi chełmińskiej, Prus i Pomorza Gdańskiego do 1410 r. (<i>Wiesław Długokęcki</i>).	200
2.5.2.1.	Początki i rozwój kolonizacji wiejskiej w Prusach Zachodnich i Dolnych	200
2.5.2.2.	Kolonizacja Prus Dolnych i Sambii	202
2.5.2.3.	Organizacja procesu osadniczego i pochodzenie kolonistów	203
2.5.2.4.	Udział Prusów w kolonizacji wiejskiej Prus Zachodnich i Dolnych.	204
2.5.2.5.	Początki kolonizacji Wielkiej Puszczy	205
2.5.2.6.	Drugi etap kolonizacji Wielkiej Puszczy	208
2.5.2.7.	Organizacja osadnictwa w Wielkiej Puszczy i pochodzenie osadników	210
2.5.2.8.	Kolonizacja na prawie niemieckim na Pomorzu Gdańskim	212
2.5.3.	Dobra rycerskie (<i>Sławomir Józwiak</i>)	217
2.5.3.1.	Nadania na prawie rycerskim.	217
2.5.3.2.	Wielkość terytorialna i rozmieszczenie nadań.	221
2.5.3.3.	Polityka władz zakonnych wobec rycerstwa	227

Rozdział III

Prusy Krzyżackie (1409–1525)

*Marian Biskup, Roman Czaja, Wiesław Długokęcki,
Marian Dygo, Sławomir Józwiak, Andrzej Radziwiński*

3.1.	Polityka zewnętrzna zakonu krzyżackiego (<i>Marian Biskup</i>)	233
3.1.1.	Konflikty z Polską i Litwą (1409–1525).	233
3.1.1.1.	Wielka wojna 1409–1411	233
3.1.1.2.	Konflikty lat 1412–1414	237
3.1.1.3.	Spór zakonu krzyżackiego z Polską i Litwą na soborze i przed sądem polubownym króla Zygmunta Luksemburskiego	238

3.1.1.4.	Wojna 1422 r. i traktat mełneński.	241
3.1.1.5.	Wojny zakonu krzyżackiego z Polską i z wielkim księciem litewskim Zygmuntem Kiejstutowiczem (1431–1435).	244
3.1.1.6.	Traktat brzeski 1435 r. i jego realizacja.	250
3.1.1.7.	Polska wobec konfliktu władz zakonu krzyżackiego ze Związkiem Pruskim (1450–1454).	254
3.1.1.8.	Poddanie się stanów pruskich Polsce (1454).	258
3.1.1.9.	Główne etapy wojny trzynastoletniej i rola Polski	262
3.1.1.10.	Realizacja traktatu toruńskiego (1466–1497)	275
3.1.1.11.	Stosunki zakonu krzyżackiego z Polską w okresie książęcych wielkich mistrzów (1498–1519)	280
3.1.1.12.	„Wojna pruska” (1519–1521)	283
3.1.1.13.	Na drodze do traktatu krakowskiego 1525 r.	286
3.1.1.14.	Traktat krakowski 1525 r.	288
3.1.2.	Zakon krzyżacki a Rzesza Niemiecka.	291
3.1.3.	Zakon krzyżacki a Dania i Szwecja	306
3.1.4.	Zakon krzyżacki a Hanza	317
3.1.5.	Zakon krzyżacki w Prusach wobec Inflant	324
3.2.	Kryzys władzy terytorialnej (<i>Sławomir Józwiak</i>).	332
3.2.1.	Laicyzacja zakonu krzyżackiego i kryzys życia wewnętrznego	332
3.2.2.	Zmiany w funkcjonowaniu organów władzy centralnej	336
3.2.3.	Przemiany w strukturze administracji terytorialnej	340
3.2.4.	Walka stanów z Zakonem o współudział w rządach do 1454 r.	342
3.2.4.1.	Oslabienie władzy zakonnej i jej rywalizacja z rycerstwem i mieszczaństwem na gruncie ekonomicznym	342
3.2.4.2.	Rywalizacja rycerstwa i mieszczaństwa z Zakonem na gruncie politycznym.	347
3.2.5.	Walka szlachty o współudział w rządach po 1466 r.	354
3.3.	Ideologia panowania zakonu niemieckiego w Prusach (<i>Marian Dygo</i>)	357
3.4.	Rozwój osadnictwa	370
3.4.1.	Rozwój osadnictwa miejskiego (<i>Roman Czaja</i>)	370
3.4.1.1.	Ostatnie próby lokacji miast	370
3.4.1.2.	Przemiany ustrojowe.	372
3.4.2.	Odbudowa osadnictwa, kolonizacja i przemiany wsi w państwie krzyżackim w latach 1411–1525 (<i>Wiesław Długokęcki</i>)	375
3.4.2.1.	Odbudowa osadnictwa i kolonizacja (1411–1454)	375
3.4.2.2.	Odbudowa osadnictwa i kolonizacja Wielkiej Puszczy (1466–1525)	377
3.4.2.3.	Kolonizacja kurońska i litewska	381
3.5.	Kościół w państwie krzyżackim w Prusach (1409–1525) (<i>Andrzej Radziwiński</i>)	384
3.5.1.	Zmiany w strukturach diecezjalnych (granice, parafie, oficjalaty, klasztory)	384
3.5.2.	Ustawodawstwo synodalne metropolitalne i diecezjalne	390
3.5.3.	Wizytacje i sądy synodalne.	397
3.5.4.	Stosunek Zakonu do Kościoła i duchowieństwa.	399

Rozdział IV Społeczeństwo

*Roman Czaja, Wiesław Długokęcki, Sławomir Józwiak,
Andrzej Radziwiński, Janusz Tandecki*

4.1.	Zakon krzyżacki (<i>Janusz Tandecki</i>).	405
4.1.1.	Organizacja wewnętrzna zakonu krzyżackiego i jego członkowie	405
4.1.2.	Reformy wewnętrzne korporacji.	411
4.1.3.	Świadomość grupowa.	417

4.2. Duchowieństwo (<i>Andrzej Radziwiński</i>)	420
4.2.1. Liczebność kleru	420
4.2.2. Pochodzenie społeczne	423
4.2.3. Pochodzenie terytorialne	426
4.2.4. Wykształcenie	431
4.3. Mieszczanstwo	437
4.3.1. Liczebność i pochodzenie terytorialne (<i>Janusz Tandecki</i>).	437
4.3.1.1. Liczba ludności miejskiej	437
4.3.1.2. Pochodzenie terytorialne	440
4.3.2. Struktura społeczna (<i>Roman Czaja</i>)	444
4.3.3. Struktura etniczna	447
4.3.4. Konflikty wewnętrzne.	448
4.3.5. Tożsamość społeczna mieszczaństwa pruskiego	449
4.4. Rycerstwo-szlachta (<i>Sławomir Józwiak</i>)	451
4.4.1. Rycerstwo-szlachta do wybuchu wojny trzynastoletniej	451
4.4.1.1. Kształtowanie się nowych elit rycerstwa i ich najważniejsi reprezentanci.	451
4.4.1.2. Struktura własnościowa i dochodowość dóbr rycerskich	455
4.4.2. Szlachta w państwie zakonnym w Prusach (1466–1525).	457
4.4.2.1. Struktura etniczna i własność ziemska	457
4.5. Społeczeństwo wiejskie (<i>Wiesław Długokęcki</i>).	460
4.5.1. Wieś na prawie chełmińskim.	460
4.5.1.1. Sołtysi	460
4.5.1.2. Chłopi	462
4.5.1.3. Wieś zagrodnicza.	465
4.5.1.4. Gmina wiejska	465
4.5.2. Wieś na prawie polskim	466
4.5.3. Wieś pruska	468
4.5.4. Przemiany wsi w państwie krzyżackim (1411–1454)	475
4.5.5. Przemiany wsi w państwie krzyżackim (1466–1525)	478
4.5.6. Inne grupy ludności wiejskiej	481
4.5.6.1. Młynarze wiejscy	481
4.5.6.2. Karczmarze wiejscy	483
4.5.7. Region specyficzny – dolina dolnej Wisły – Żuławy	484
4.5.8. Pozarolnicza ludność wiejska (rybacy, bartnicy, myśliwi, budnicy)	486
Wykaz skrótów	495
Bibliografia	498
Indeks osób	547
Indeks geograficzny	565
Spis map	577
Spis ilustracji	578